

Liubomyr Khakhula

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Lviv Historical Museum, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9954-9962

Мартирологія в музейному просторі: репрезентація досвіду Другої світової війни в Польщі та Україні

Martyrology in the Museum Space: Representation of the World War II Experience in Poland and Ukraine

Abstract

The article examines the martyrological tradition of museum representation of the World War II historical experience in Polish and Ukrainian museums. The study analyzes the activities of the Central Museum of Prisoners-of-War in Łambinowice as a unique European institution that represents the memory of victims of both Nazi (1939–1945) and Communist (1945–1946) totalitarian regimes. A comparative analysis of Polish and Ukrainian experience in the museumification of memorial sites is conducted using the examples of Lviv museums – the National Museum-Memorial of Victims of the Occupation Regimes “the Prison on Łącki Street” (2009) and the Memorial Museum of Totalitarian Regimes “Territory of Terror” (2014–2016). Common features of these institutions are identified: the use of authentic spaces of former prisons and camps, application of modern scenographic solutions, and focus on representing the crimes of the Nazi and Soviet regimes. The relevance of Polish martyrological experience for Ukrainian museology in the context of the Russian-Ukrainian war is substantiated, particularly regarding the documentation of inhumane treatment of prisoners of war and the creation of memorial spaces for forming cultural memory.

Keywords: martyrology, museum narrative, World War II, Central Museum of Prisoners of War, “Prison on Łącki Street”, “Territory of Terror”, cultural memory, sites of memory.

Згідно із даними Головного статистичного бюро (Główny Urząd Statystyczny) у 2024 р. в Польщі діяло 982 музеї та музейні відділи: найбільше в Мазовецькому (139), Малопольському (110) та Поморському (102) воєводствах. Серед указаної кількості музейних інституцій 512 мали історичний профіль, а 27 були мартирологічними¹. Традиція мартирологічної репрезентації історичного досвіду в Польщі сягає своїми початками періоду поділів у XVIII–XX ст. Спочатку образ жертв, що терплять в ім'я всього народу, репрезентували романтична література та мистецтво. Згодом сакралізація полеглих як воєнних героїв увійшла до політичного дискурсу².

Після трагічного досвіду Першої та Другої світових воєн мартирологія польського народу стала частиною трьох категорій пам'яті – індивідуальної, комунікативної, культурної. Індивідуальна пам'ять репрезентувала особисті переживання людини, комунікативна формувала міжпоколінневий усний переказ в межах 3-4 поколінь. Коли відійшли останні свідки подій, постала культурна пам'ять, яка ґрунтувалася на інформації з історичних документів, книжок, культурних пам'яток. Носії культурної пам'яті отримали інституційний вимір – музеї, архіви, бібліотеки, театр, кіномистецтво³.

В умовах російсько-української війни польська мартирологічна традиція стала актуальною для українського музейного середовища, зокрема в контексті антигуманного поводження росіян із українськими військовими та цивільними полоненими, а також історичних аналогій із табірним пеклом СРСР. З-поміж

¹ *Działalność muzeów w 2024 r.*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/dzialalnosc-muzeow-w-2024-r-,12,8.html> [dostęp: 30.07.2025].

² T. Kranz, *Martyrologia [w:] Modi Memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014, s. 213.

³ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, s. 51–81.

польських музеїв, які репрезентують мартирологічно-героїчну візію минулого, на критичну дослідницьку увагу заслуговує діяльність Центрального музею військовополонених (Centralne Muzeum Jeńców Wojennych; до 2018 року – Центральний музей військовополонених в Ламбіновіцах-Ополі) як місця пам'яті про тоталітаризм середини ХХ століття та поля рефлексій над абсолютним злом.

Проблема наукової, виставкової та едукативної діяльності Центрального музею військовополонених розкрита у працях Женев'єв Зубжицькі⁴, Томаша Кранза⁵, Віолетти Резлер-Василевської⁶, Едмунда Новака⁷. Проте аспекти діяльності музею як місця національної пам'яті, їхній практичний досвід для інших, зокрема українських, інституцій культури ще не знайшли достатнього відображення в науковій літературі.

Мета статті полягає в аналізі музейного наративу Центрального музею військовополонених, його виставкової та публічної активності, а також його проєкції на сучасне українське музейництво, яке трансформується в умовах російського повномасштабного вторгнення. Серед українських музейних установ проблема воєнних страждань розкрита в діяльності львівських музеїв: Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів „Тюрма на Лонцького” та Меморіального комплексу „Територія терору”.

⁴ G. Zubrzycki, *Krzyże w Aushwitz. Tożsamość narodowa, nacjonalizm i religia w postkomunistycznej Polsce*, NOMOS, Kraków 2014.

⁵ T. Kranz, *Muzea w byłych obozach w Polsce jako forma instytucjonalizacji pamięci* [w:] „Łambinowicki Rocznik Muzealny”, red. V. Rezler-Wasilewska, t. 26, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych, Opole 2003, s. 9–22.

⁶ V. Rezler-Wasilewska, *Cmentarze i pomniki w Łambinowicach – miejsce pamięci o szczególnym rodowodzie historycznym* [w:] „Łambinowicki Rocznik Muzealny”, red. V. Rezler-Wasilewska, t. 26, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych, Opole 2003, s. 33–40.

⁷ E. Nowak, *Obozy na Śląsku Opolskim w systemie powojennych obozów w Polsce (1945–1950). Historia i implikacje*, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Uniwersytet Opolski, Opole 2002.

Музеї як інституції культури відіграють помітну роль в реалізації історичної політики. З початком ХХІ ст. низка музеїв Центрально-Східної Європи (Дім терору в Будапешті (2002), Музей Варшавського повстання у Варшаві (2004), Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів „Тюрма на Лонцького” у Львові (2009), Музей окупацій та боротьби за свободу у Вільнюсі (2011)) зосередилися на розрахунку з тоталітарною спадщиною СРСР. Крім того, із поширенням явища музейного буму (*memory boom*), змінився й характер експозицій історичних музеїв. Вони почали спеціалізуватися на коротких історичних періодах, явищах, національних спільнотах, створювати новітні наративні експозиції, багаті як на змістовне, так і на сценографічне наповнення⁸. Як зауважують сучасні музеологи,

тривалі посткомуністичні трансформації, елементами яких є пошук своєї ідентичності і спроби її вписування в загальноєвропейський історичний наратив, зміна способів культурного переказу – від вербального до візуального, ностальгія за спокійним, поміркованим життям, яке постійно переривають технологізація і глобалізація, а також потреба опрацювання білих плям історії, замовчуваних у комуністичний період, теж стимулюють переосмислення минулого в категоріях музейної справи⁹.

Феномен пам'яті та його репрезентація в публічному просторі стали предметом культурологічних студій¹⁰. Історичні музеї, які

⁸ M. Lytvyn, L. Khakhula, V. Shkorubska, *Merezha ta osoblyvosti orhanizatsiinoi struktury viiskovykh muzeiv Ukrainy na suchasnomu etapi* [v:] „Viiskovonaukovy visnyk”, V. Trofymovych, vyp. 38, Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho, Lviv 2022, s. 77–102.

⁹ *Relacja audio: Jaką historię opowiadają dziś muzea? – wokół książki „Teorie muzeum”*, <http://www.polin.pl/pl/wydarzenie/jaka-historie-opowiadaja-dzis-muzea-dyskusja-wokol-ksiazki> [dostęp: 12.06.2025]; B. Korzeniewski, *Przemiany obrazu drugiej wojny światowej w polskich muzeach po roku 1989* [w:] *Druaga wojna światowa w pamięci kulturowej w Polsce i w Niemczech: 70 lat później (1945–2015)*, red. J. Kałużny, A. Korzeniewska, B. Korzeniewski, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Gdańsk 2015, s. 108.

¹⁰ M. Saryusz-Wolska, *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 223–224.

формують образ війни, перетворилися на „упривілейовані місця переказу історичного нарративу і конструювання колективної пам'яті” й завдяки державній підтримці¹¹. Музеї почали брати активну участь в історичних дискусіях: „Колективна пам'ять, історична політика, інтереси окремих спільнот – це усе становить тло конфліктів навколо чергових музейних інституцій”¹².

Польський історіософ Марцін Куля називав „носіїв пам'яті” такими, що „не для всіх несуть однакову пам'ять”¹³. Польський досвід облаштування музеїв у місцях колишніх концтаборів розпочався ще під час Другої світової війни, коли в 1944 р. було відкрито Державний музей на Майданку в Любліні – найперший європейський музей, що вшановує й репрезентує пам'ять жертв нацистського режиму¹⁴. У сучасній Польщі діяльність проводять інституції культури, облаштовані на територіях колишніх нацистських концтаборів: Державний Музей Аушвіц-Біркенау в Освенцимі (відкрито 1947), Музей у Штуттово (1962), Музей у Ламбіновіцах (1965), Музей мартирології військовополонених союзників у Жагані (1971), Мартирологічний музей у Жабіково (1979), Музей у Треблінці (1981), Музей у Рогозніці (1983), музеї в Хелмні (1987), Собіборі (1993), Белжеці (1997).

Центральний музей військовополонених знаходиться в сілезькому селищі Ламбіновіце, яке в XIX ст. перебувало у складі Королівства Пруссія під назвою Ламсдорф (Lamsdorf). Саме 1864 р. рішенням влади навколишні терени місцевості перетворено на військовий полігон. Під час прусько-французької

¹¹ G. Zubrzycki, *Między historią, pamięcią wspólną i mitologią narodową: wyzwania i szanse współczesnych muzeów* [w:] *Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Muzeum Historii Polski, Warszawa, 2014, s. 24.

¹² A. Ziębińska-Witek, *Muzea historyczne w XXI wieku: transformacja czy trwanie?* [w:] „Kultura Współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka”, red. M. Michałowska, nr 4, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2015, s. 112.

¹³ M. Kula, *Nośniki pamięci historycznej*, DiG, Warszawa 2002, s. 275.

¹⁴ T. Kranz, *Muzea w byłych obozach w Polsce jako forma instytucjonalizacji pamięci*, s. 14.

війни 1870–1871 рр. тут влаштовано табір для близько 4 тисяч військовополонених французьких солдат. Уже в роки Першої світової війни полігон виконував функції табору для полонених солдат держав-учасниць Антанти (Великої Британії, Франції, Росії). Табір був одним із найбільших на території Німеччини і в ньому утримували близько 90 тис. в'язнів, з яких майже 7 тис. померли.

Закінчення війни не спричинило повної ліквідації табору. Уже в 1921–1924 рр. тут функціонував репатріаційний табір для німців, що прибували до Німеччини з територій, приєднаних до Польщі. Відтак напередодні нападу на Польщу в 1939 р. німецька військова влада почала розширювати табір, а вже в жовтні він отримав статус місця утримання рядових і підфіцерів (унтер-офіцерів) – спочатку поляків, а згодом і солдат інших захоплених нацистами країн. До 1941 р. табір перебував під контролем Червоного хреста і був транзитним місцем, де полонених відбирали для подальшого відправлення всередину Німеччини.

Протягом усієї війни на території поблизу селища Ламсдорф існували такі табори – Dulag B, Stalag VIII B, Stalag 3 I 8/VIII F, Stalag 344 Lamsdorf¹⁵. Проте найгіршими були умови перебування радянських військовополонених, до яких не застосовували приписи Женевської конвенції. Станом на 1943 р. в Ламсдорф розташовувався найбільший табір для полонених в Європі – понад 120 тис. зареєстрованих в'язнів, з яких 98 тис. виконували примусову працю. Нелюдські умови утримання, понаднормова виснажлива робота, недоїдання та численні хвороби робили умови для полонених нестерпними.

Згідно з оцінками дослідників, у роки Другої світової війни через табір пройшло від 300 до 400 тис. осіб (окрім згаданих радянських солдат, також британці, французи, поляки, бельгійці, югослов'яни, італійці), із яких загинуло понад 40 тис. (більшість

¹⁵ R. Ciasnocha, *Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu. Informator*, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu, Opole 2005, s. 3.

солдати Червоної армії). Така висока смертність – 10–15% – була свідченням жорстоких умов утримання. Табір визволила Червона армія в ніч з 17 на 18 березня 1945 р., коли в ньому залишилося лише 4 тис. радянських солдат¹⁶.

Після встановлення в Польщі комуністичної влади призначення місця не змінилося. Розпорядженням сілезького воєводи № 88 „Щодо колонізації Опольської Сілезії” від 18 червня 1945 р. поблизу гітлерівських таборів для військовополонених в Ламбіновіцах (тодішнього Немодлінського повіту) утворено новий табір праці на зразок концентраційного. До жовтня 1946 р. у таборі було розміщено до 5 тис. мешканців навколишніх сіл – жінок, дітей і людей старшого віку, головню німців, або осіб, які такими вважалися й мали бути виселеними з Польщі. У результаті нелюдських умов утримання та інфекційних хвороб до осені 1946 р. померло близько 1,5 тис. осіб. Особливою жорстокістю поводження з в'язнями відзначався польський комендант Чеслав Гемборський (1925–2006).

Пам'ять про табір військовополонених дочекалася інституціоналізації лише в 1964 р., коли в Музеї опольської Сілезії утворено місцевий відділ під назвою Музей мартирології військовополонених, у Ламбіновіцах відкрито цвинтар радянських в'язнів та пам'ятник військовополоненим, ідея якого „повторювала основну тезу про масові могили жорстоко закатованих в'язнів”¹⁷. За рік на основі відділу постала самостійна інституція культури під назвою Музей мартирології військовополонених „Stalag VIII B Lamsdorf” (Muzeum Martyrologii Jeńców Wojennych „Stalag VIII B Lamsdorf”). 1968 року територію колишнього табору та воєнні цвинтарі в Ламбіновіцах визнано Пам'ятником національної пам'яті. Від 1984 і до 2018 р. музей мав назву Центральний музей військовополонених в Ламбіновіцах–Ополі (Centralne Muzeum

¹⁶ B. Linek, *Czy sprawcy mogą stać się ofiarami?* [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. R. Traba, H. H. Hahn, t. 2: *Wspólne/Oddzielne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 334.

¹⁷ Ibidem, s. 339.

Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu). У роки Польської народної республіки щороку Музей відвідувало 20–30 тис. осіб, а до 1989 р. тут побувало понад 1 млн. відвідувачів¹⁸.

Особливих змін музей зазнав після демократичних перетворень 1989 р., коли в 1995 р. відкрито пам'ятник жертвам табору праці в Ламбіновіцах (1945–1946), а 2002 р. цвинтар жертв цього ж табору. У 2002 році, після ліквідації військового полігону, Пам'ятник національної пам'яті в Ламбіновіцах перейменовано на Місце національної пам'яті в Ламбіновіцах, включно із територією табору праці.

Складовою частиною місця пам'яті є три кладовища з періоду 1871–1946 років, на яких поховано близько 50 тис. осіб¹⁹. Найдавнішим кладовищем є т. зв. Старий цвинтар, закладений під час пруссько-французької війни для поховання військовополонених французів. Після закінчення конфлікту на цвинтарі утворено квартиру, де ховали німців з поблизу військового полігону. У роки Першої світової війни на цвинтарі почали ховати солдат держав-учасниць Антанти – сербів, росіян, українців, італійців, британців, бельгійців. У міжвоєнний період на некрополі спочили німці, що померли під час перебування в перехідному таборі після плебіситу. Відомо також, що поховання відбувалися й під час Другої світової війни.

Найбільшим кладовищем табору є цвинтар радянських військовополонених, закладений в першій половині 1942 р. поблизу тодішнього табору Stalag 318/VIII F (344). У роки війни це було місце масових безіменних могил із загальною кількістю 36 тис. полонених²⁰. Після закінчення війни місце отримало політичне значення. У листопаді 1945 р. і січні 1946 р. на території радянського цвинтаря відбулися патріотично-релігійні урочистості, які започаткували традицію повоєнних масових

¹⁸ Ibidem, s. 343.

¹⁹ V. Rezler-Wasilewska, *Cmentarze i pomniki w Łambinowicach – miejsce pamięci o szczególnym rodowodzie historycznym*, op. cit., s. 35.

²⁰ Ibidem, s. 37.

патріотично-мирних маніфестацій. Їхній ідеологічний характер був спрямований на підкреслення важливості польсько-радянського союзу, виплеканого кров'ю в роки війни. Лише у 1980-х рр. інтенсивність і пафос подібних урочистостей зменшилися, а в 1990-х рр. цвинтар перестав бути об'єктом зацікавлень представників держав, утворених після розпаду СРСР.

Радянський цвинтар урочисто було відкрито разом з музеєм у 1964 р. Тоді ж постав Пам'ятник мартирології військовополонених (Pomnik Martyrologii Jeńców Wojennych), як пам'ять про всіх полонених, що загинули в Ламбіновіцах у Другій світовій війні. 1994 р. поруч пам'ятника встановлено хрест.

Третій цвинтар постав у 1945 р. для поховання жертв Табору праці в Ламбіновіцах (1945–1946). Його відновлення відбулося лише на початку XXI століття. Багатолітній директор Центрального музею військовополонених в Ламбіновіцах–Ополі Едмунд Новак з цього приводу писав:

В останнє десятиліття Ламбіновіці вирости до рангу символу об'єктивного трактування новітньої історії Польщі, подібно як це сталося з темою Катині та Єдвабного. Разом із тим сторінки історії повоєнного ламбіновіцького табору неможливо остаточно закрити (...) Добрим жестом стало остаточно відкриття і освячення цвинтаря жертв післявоєнного табору в Ламбіновіцах, що відбулося 16 вересня 2002 року. Цю, безсумнівно, історичну подію слід оцінювати в контексті минулих тоталітаризмів і сучасного поєднання між поляками і німцями²¹.

Сьогодні музей позиціонує себе як „унікальна в європейському масштабі інституція, що займається проблематикою полонених і окремими питаннями новітньої історії Польщі”²². Крім збереження пам'яті про десятки тисяч замордованих солдат та цивільних, Центральний музей військовополонених (як і його інституційні попередники) є центром досліджень німецької системи таборів військовополонених та біографій польських

²¹ E. Nowak, op. cit., s. 372.

²² V. Rezler-Wasilewska, *Muzeum w miejscu pamięci*, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Opole 2015, s. 5.

солдатів у неволі. Перший директор музею Освальд Попйолек, збираючи історичні артефакти, здійснив низку експедицій до різних місць ексгумації тіл військовополонених²³. Архівно-пошукові та ексгумаційні роботи співробітників Музею дозволили ствердити факт, що в 1941 р. Ламсдорф був транзитним місцем і для українців, що служили в Польському війську. Сюди їх перекидали з таборів у центральній Німеччині, а згодом звільняли.

Ще на початку 1990-х рр. до Статуту тодішнього музею було вписано завдання досліджувати не лише систему німецьких таборів, але й радянських. Тоді ж актуальними планами для інституції стали наукові пошуки з історії польських солдатів (рядових, офіцерів) – в'язнів радянських таборів, жертв масових розстрілів у Катині 1940 р. Сучасний Центральний музей військовополонених представляє п'ять постійних виставок: „У німецькому полоні” (*W niewoli niemieckiej*), „Табори військовополонених у Ламсдорф/Ламбіновіцах 1870–1945” (*Obozy jenieckie w Lamsdorf/Łambinowicach 1870–1945*), „Польські полонені в СРСР” (*Jeńcy polscy w ZSRR*), „Після війни. Табір праці в Ламбіновіцах (1945–1946)” (*Po wojnie. Obóz Pracy w Łambinowicach (1945–1946)*), „Місце національної пам'яті в Ламбіновіцах – регіональна, національна, європейська спадщина” (*Miejsce Pamięci Narodowej w Łambinowicach – dziedzictwo regionalne, narodowe, europejskie*)²⁴.

На території України, що, як і Польща, була театром бойових дій під час Другої світової війни, знаходиться багато місць пам'яті, пов'язаних із мартирологічними подіями. Криваві сліди у вигляді тисяч жертв тюрем, концтаборів, масових розстрілів Друга світова війна залишила у Львові. Однією з перших інституцій культури, що розпочала науково-виставкову діяльність у місці трагічної пам'яті, став Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів „Тюрма на Лонцького”, відкритий

²³ Wywiad z wicedyrektorem Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu – Łambinowicach, dr Renatą Kobylarz-Bułą. Opole, 18 września 2017 roku. Archiwum autorskie.

²⁴ Centralne Muzeum Jeńców Wojennych. Wystawy stałe, <http://www.cmjw.pl/wystawy1/wystawy-stale/> [dostęp: 27.04.2025].

у 2009 році як „меморіал для наступних поколінь, не як нагадування трагедії, а як символ незламності визвольної боротьби українців”²⁵.

Хоча розпад СРСР призвів до послаблення контролю і державної цензури над культурною діяльністю та до формування нових інтерпретацій історичного минулого, „нова дійсність не позбавилася зовнішнього впливу. Завжди залишався тиск нових сил – медій, ринкового споживацтва, а також політики пам’яті, реалізованої різними інституціями, пов’язаними з апаратом державної влади”²⁶. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів „Тюрма на Лонцького”, відкритий у будинку в’язниці (у міжвоєнній Польщі тюрма IV відділення Головної комендатури державної поліції; під час німецької окупації – слідча в’язниця гестапо, а у 1939–1941 рр. та 1944–1991 рр. – В’язниця №1 та слідчий ізолятор НКВС (НКДБ)-МДБ-КДБ СРСР), неодноразово ставав у центрі процесів політичної інструменталізації історії. Уже відкриття першої черги Музею отримало міжнародний розголос, коли тодішній голова СБУ Валентин Наливайченко у своїй промові „поставив в один ряд минулих господарів будинку: службовців польської кримінальної поліції, советського НКВС-МДБ-КДБ і німецького гестапо, таким чином прирівнявши всі три режими”²⁷. Майже через десятиліття в листопаді 2017 р. інтерпретація „окупації Західної України Польщею у 1918 році” завадила міністрові закордонних справ Республіки Польща Вітольду Вашиковському відвідати „Тюрму на Лонцького”²⁸.

²⁵ *Natsionalnyi muzei-memorial zhertv okupatsiinykh rezhymiv „Tiurma na Lontskoho”: misiia*, <http://www.lonckoho.lviv.ua/muzej/misiya> [dostup: 06.08.2025].

²⁶ G. Zubrzycki, *Między historią, pamięcią wspólną i mitologią narodową: wyzwania i szanse współczesnych muzeów*, op. cit., s. 24.

²⁷ A. Pavlyshyn, *Istoriia odnii viaznytsi. Tiurma na Lontskoho: chyyei pravdy bilshе?* [v:] „Ukrainskyi tyzhden”, 2010, nr 39, <https://web.archive.org/web/20170104054551/http://tyzhden.ua/Publication/7425> [dostup: 07.08.2025].

²⁸ *Pol'skyi ministr Vashchykovskyy vidmovyvsia vidvidaty „Tiurmu na Lontskoho” u Lvovi*, <https://www.istpravda.com.ua/short/5a005f8361703/> [dostup: 08.08.2025].

Польський історик Анджей Новак першою умовою успішної державної політики пам'яті назвав безперешкодну можливість пошуку історичної правди, тобто отримання якнайповнішого доступу до історичних документів, зокрема радянського періоду²⁹. Парадоксом українського розрахунку з радянським минулим стали слідчі дії Служби безпеки України щодо директора „Тюрми на Лонцького” Руслана Забілого та його колег істориків у вересні 2011 року. Звинувачення в намірах розголошення державної таємниці та переслідування за професійну діяльність стали частиною повернення до політичних і наукових традицій радянського наративу. З іншого боку, тиск державного апарату на музейні інституції, зміна їхніх керівників із волі профільних міністрів стала частиною політичної культури і в сусідній Польщі, наприклад, у випадках Музею Другої світової війни в Гданську чи Музею історії польських євреїв „POLIN”.

На місці львівського ґетто (1941–1943) та пересильної тюрми № 25 (1944–1955) відкрито муніципальну інституцію культури – Меморіальний музей тоталітарних режимів „Територія терору” для опрацювання, збереження та передачі досвіду про тоталітарне минуле; пояснення механізмів функціонування тоталітарних ідеологій для розвитку історичної свідомості суспільства. Ініціатива створення музею виникла в 2009 р. у Львівській міській раді, а протягом 2014–2016 рр. тривало спорудження комплексу³⁰. У своїй діяльності музей зосереджений на проблемах трансформації міського простору внаслідок нацистського та радянського насильств та досвіду людини в екстремальних умовах. Тож інституція реалізовує виставкові та освітні проекти, документує усно-історичні свідчення про трагічні події від 1930-х років і до російсько-української війни, проводить мистецькі заходи в міському просторі Львова.

²⁹ Andrzej Nowak o polityce historycznej, https://www.youtube.com/watch?v=-Z_9L4fE8mA [dostęp: 11.07.2025].

³⁰ Memorialnyi muzei totalitarnykh rezhymiv „Terytoriiia teroru”, <https://museumterror.com/museum/about/> [dostęp: 21.06.2025].

Основна експозиція „Території терору” складається з семи тематичних залів-кімнат „(Не)відчуття загрози”, „Війна-лінія”, „1939–1941”, „Необчислюваність”, „Мінливість вибору”, „Лабіринт”, „Біла кімната”, музеєфікованого історичного артефакту „Вагон-телятник” та колекції радянського монументального мистецтва демонтованих із львівського публічного простору пам’ятників³¹. Їхнє сценографічне вирішення (помешкання львів’янина 20–30-х рр. XX ст., тюремні нари, німецькі інформаційно-пропагандистські плакати, кабінет-архів радянських спецслужб, товарний вагон) надає не лише пізнавально-інтелектуального, але й глибоко емоційного сенсу проблемі матирології українців та поляків під час та після Другої світової війни.

Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів „Тюрма на Лонцького” та і Меморіальний музей тоталітарних режимів „Територія терору” будують свої наративи навколо ключової події – Другої світової війни. Львівське гетто не випадково є складовою частиною „Території терору”, адже, як зауважив Джей Вінтер, саме пам’ять про Голокост дала поштовх до поширення масових практик комеморації жертв воєн, конфліктів, репресій XX століття³². Ще однією особливістю музеїв „Територія терору” та „Тюрма на Лонцького” є їх автентичність як місць пам’яті про тоталітарне минуле, а разом із тим освітніх платформ, створених для пояснення механізмів функціонування тоталітарних ідеологій для розвитку історичної свідомості суспільства. Формування колективної пам’яті українського народу в процесі співпереживання трагедії понад двохсот тисяч євреїв – жертв нацистської окупації – чи понад

³¹ Yu. Skibitska, „*Naspravdi my naibilsh nezakhyshcheni chuvaky ta chuvikhy*”. Yak Olha Honchar zrobyla lvivskyi muzei „Terytoriia teroru” odnym z naikrashchykh u kraini – ta z yakymy demonamy yii dovelosia borotysia, „Zaborona”, 2022, 13 sichnia, <https://zaborona.com/yak-olga-gonchar-zrobyla-lvivskiy-muzej-terytoriya-teroru-odnym-z-najkrashhyh-u-krayini/> [dostup: 21.06.2025].

³² J. Winter, *The Generation of Memory: Reflections on the „Memory Boom” in Contemporary Historical Studies*, „Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research”, 2007, no 1, p. 363–397.

п'ятсот тисяч в'язнів пересильної тюрми № 25 є важливою ознакою інтеграції в європейський комеморативний простір. Львівські в'язниці також є місцями пам'яті про замордованих сталінським та гітлерівським режимами діячів українського національно-визвольного руху.

Отже, музеї як носії та місця пам'яті активно працюють із тоталітарними практиками ХХ ст. у категоріях культурної пам'яті. Мартирологічна традиція репрезентації історичного досвіду, що сформувалася в Польщі протягом XVIII–XX століть, набула інституційного виміру через створення мережі музеїв на місцях колишніх концентраційних таборів. Центральний музей військовополонених у Ламбіновіцах є показовим прикладом трансформації місця трагічної пам'яті в сучасний культурно-освітній простір, що показує досвід жертв різних тоталітарних режимів – як німецького (1870–1945), так і комуністичного (1945–1946).

Аналіз діяльності Центрального музею військовополонених засвідчує еволюцію музейного наративу від однобічного ідеологічного трактування до об'єктивного висвітлення історії після демократичних перетворень 1989 року. Створення постійних експозицій, присвячених як німецькому, так і радянському полону, відкриття пам'ятників жертвам режимів та облаштування трьох цвинтарів демонструють прагнення до комплексного опрацювання складного історичного минулого.

Потреба створення музейного наративу про українську боротьбу з окупантами постала одразу після проголошення незалежності в 1991 році. Український досвід музеєфікації місць мартирологічної пам'яті про Другу світову війну, представлений, серед іншого, Національним музеєм-меморіалом жертв окупаційних режимів „Тюрма на Лонцького” та Меморіальним музеєм тоталітарних режимів „Територія терору”, має як спільні риси, так і специфічні особливості порівняно з польською практикою. Обидві львівські інституції зосереджені на репрезентації злочинів нацистського та радянського режимів, використовують автентичні простори як основу для побудови наративу та

застосовують сучасні сценографічні рішення для емоційного впливу на відвідувачів.

Актуальність польського мартирологічного досвіду для українського музейництва в умовах російсько-української війни є очевидною. Проблеми антигуманного поводження з військовополоненими, масових репресій проти цивільного населення потребують не лише документування, але й створення відповідних меморіальних просторів для формування культурної пам'яті майбутніх поколінь. Досвід Центрального музею військовополонених у побудові діалогу між народами, що пережили трагедію тоталітаризмів, може стати цінним орієнтиром для українських інституцій культури в процесі опрацювання наслідків сучасної війни.

Водночас практика як польських, так і українських музейних інституцій демонструє ризики політичної інструменталізації історії та політичного тиску на музеї. Це підкреслює необхідність дотримання принципів наукової об'єктивності, забезпечення доступу до історичних документів та професійної незалежності музейних працівників як основних умов гармонійної політики пам'яті.

References

- Andrzej Nowak o polityce historycznej, https://www.youtube.com/watch?v=-Z_9L-4fE8mA [dostęp: 11.07.2025].
- Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Centralne Muzeum Jeńców Wojennych. Wystawy stałe, <http://www.cmjw.pl/wystawy1/wystawy-stale/> [dostęp: 27.04.2025].
- Ciasnocha R., *Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu. Informator*, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu, Opole 2005.
- Działalność muzeów w 2024 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/dzialalnosc-muzeow-w-2024-r-,12,8.html> [dostęp: 30.07.2025].

- Korzeniewski B., *Przemiany obrazu drugiej wojny światowej w polskich muzeach po roku 1989* [w:] *Druka wojna światowa w pamięci kulturowej w Polsce i w Niemczech: 70 lat później (1945–2015)*, red. J. Kałużny, A. Korzeniewska, B. Korzeniewski, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Gdańsk 2015, s. 105–138.
- Kranz T., *Martyrologia* [w:] *Modi Memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.
- Kranz T., *Muzea w byłych obozach w Polsce jako forma instytucjonalizacji pamięci* [w:] „Łąbinowicki Rocznik Muzealny”, red. V. Rezler-Wasielewska, t. 26, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych, Opole 2003, s. 9–22.
- Kula M., *Nośniki pamięci historycznej*, DiG, Warszawa 2002.
- Linek B., *Czy sprawcy mogą stać się ofiarami?* [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. R. Traba, H. H. Hahn, t. 2: *Wspólne/Oddzielne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 334–345.
- Lytvyn M., Khakhula L., Shkorubskaya V., *Merezha ta osoblyvosti orhanizatsiinoi struktury viiskovykh muzeiv Ukrainy na suchasnomu etapi* [v:] „Viiskovo-naukovyi visnyk”, V. Trofymovych, wyp. 38, Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho, Lviv 2022, s. 77–102.
- Memorialnyi muzei totalitarnykh rezhymiv „Terytorii teroru”*, <https://museum-terror.com/museum/about/> [dostęp: 21.06.2025].
- Natsionalnyi muzei-memorial zhertv okupatsiynykh rezhymiv „Tiurma na Lontskoho”: misiia*, <http://www.lonckoho.lviv.ua/muzej/misiya> [dostęp: 06.08.2025].
- Nowak E., *Obozy na Śląsku Opolskim w systemie powojennych obozów w Polsce (1945–1950). Historia i implikacje*, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łąbinowicach–Opolu, Uniwersytet Opolski, Opole 2002.
- Pavlyshyn A., *Istoriia odniiei viaznytsi. Tiurma na Lontskoho: chyiei pravdy bilshе?*, „Ukrainskyi tyzhden”, 2010, nr 39, <https://web.archive.org/web/20170104054551/http://tyzhden.ua/Publication/7425> [dostęp: 07.08.2025].
- Polskyi ministr Vashchykovskiy vidmovyvsia vidvidaty „Tiurmu na Lontskoho” u Lvovi*, <https://www.istpravda.com.ua/short/5a005f8361703/> [dostęp: 08.08.2025].
- Relacja audio: Jaką historię opowiadają dziś muzea? – wokół książki „Teorie muzeum”*, <http://www.polin.pl/pl/wydarzenie/jaka-historie-opowiadaja-dzis-muzea-dyskusja-wokol-ksiazki> [dostęp: 12.06.2025].
- Rezler-Wasielewska V., *Cmentarze i pomniki w Łąbinowicach – miejsce pamięci o szczególnym rodowodzie historycznym* [w:] „Łąbinowicki Rocznik Muzealny”, red. V. Rezler-Wasielewska, t. 26, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych, Opole 2003, s. 33–40.

- Rezler-Wasilewska V., *Muzeum w miejscu pamięci*, Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Opole 2015.
- Saryusz-Wolska M., *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Skibitska Yu., „*Naspravdi my naibilsh nezakhyshcheni chuvaky ta chuvikhy*”. *Yak Olha Honchar зробила lvivskiy muzei „Terytoriia teroru” odnym z naikrashchykh u kraini – ta z yakymy demonamy yii dovelosia borotysia*, „Zaborona”, 2022, 13 sichnia, <https://zaborona.com/yak-olga-gonchar-zrobila-lvivskiy-muzej-terytoriya-teroru-odnym-z-najkrashhyh-u-krayini/> [dostęp: 21.06.2025].
- Winter J., *The Generation of Memory: Reflections on the „Memory Boom” in Contemporary Historical Studies*, „Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research”, 2007, no 1, p. 363–397.
- Wywiad z wicedyrektorem Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu-Łambinowicach, dr Renatą Kobylarz-Bułą. Opole, 18 września 2017 roku. Archiwum autorskie.
- Ziębińska-Witek A., *Muzea historyczne w XXI wieku: transformacja czy trwanie?* [w:] „Kultura Współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka”, red. M. Michalowska, nr 4, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2015, s. 106–123.
- Zubrzycki G., *Krzyże w Aushwitz. Tożsamość narodowa, nacjonalizm i religia w postkomunistycznej Polsce*, NOMOS, Kraków 2014.
- Zubrzycki G., *Między historią, pamięcią wspólną i mitologią narodową: wyzwania i szanse współczesnych muzeów* [w:] *Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Muzeum Historii Polski, Warszawa, 2014, s. 13–25.